

Ortodoksisen uskontokasvatuksen tutkimuskenttä

Pekka Metso

Uskontokasvatus murroksessa?

Ortodoksisessa kirkossa perheellä on keskeinen sija uskonnollisessa kasvatuksessa. Perheestä käytetään nimitystä *pienoiskirkko*, joka osoittaa, että perheen ja kirkkoyhteisön välille ymmärretään kiinteä yhteys. Erityisesti arvostetaan sitä, että perhe jakaa yhteisen (ortodoksisen) uskon, jota perheenjäsenet elävät arjessa todeksi. Uskon sisältöjen ja käytänteiden todeksi eläminen tarkoittaa kirkon yhteydessä elämistä sekä hengellistä kasvamista ja kasvattamista. Perheen keskeiseksi tehtäväksi mielletään kasvatus: vanhemmat kasvattavat lapsia ja toinen toisiaan, samoin lapset vanhempiaan ja toinen toisiaan. (Siili & Siili 2004, 50; Johannes 2002, 143; Merras 1999, 73; Lehmuskoski 1979, 327.)

Ortodoksisen kirkon perhekäsitys pohjautuu kristilliseen perinteeseen. Suomalaisessa kulttuurissa kristinusko on pitkään määrittänyt tapaa jolla perhe ymmärretään. Perherakenteissa ja -käsityksissä on 1960-luvulta alkaen tapahtunut voimakas yhteiskunnallista murrosta heijasteleva muutos. Perheet ja niitä koskevat käsitykset ovat monimuotoistuneet ja esimerkiksi ydinperheen rinnalle on ilmestynyt toisenlaisia malleja. Perhe ei myöskään enää välttämättä synny kristillisen perhekäsityksen mukaisesti avioliiton seurauksena. Avioliitto ja pysyvät kumppanuussuhteet ovat ilmaantuneet avioliiton rinnalle. Samalla uskonnollisuus on muuttunut yksilöllisemmäksi ja jaettujen traditioitten merkitys on vähentynyt niin yksilöllisesti, perheissä kuin laajemmin yhteiskunnassa. (Pessi & Pöyhönen 2010.) Muutokset näkyvät väistämättä myös ortodoksisien kotien uskontokasvatuksessa ja kristillisen perinteen siirtämisessä.

Tammikuussa 2015 julkaistu Suomen ortodoksisen kirkon jäsentilasto edelliseltä vuodelta osoitti jäsenmäärän laskeneen jo toisena vuotena peräkkäin. Kirkon piirissä laskusuuntaisen jäsenkehityksen on arveltu johtuvan siitä, että nykyisin yhä harvempi ortodoksinen vanhempi kastattaa lapsensa. Tilastojen mukaan kasteitten määrä onkin laskussa. (Kirkon jäsentilasto 2015; Kirkkoon liittyi enemmän kuin siitä erosi 2014.) Tilastot herättävät kysymään, ovatko asenteet kristilliseen perinteeseen kasvattamista kohtaan muuttuneet ortodoksien keskuudessa.

Seka-avioliitot haasteena

Jäsenmäärän laskun lisäksi traditionaalisuutta ja kokonaisvaltaisuutta arvostava ortodoksinen käsitys uskontokasvatuksesta on joutumassa ja jo joutunut Suomessakin uusien haasteiden eteen. Suomessa ortodoksit ovat pieni vähemmistö, ja useimmat löytävät puolison oman uskonyhteisön ulkopuolelta. Näin ollen perheen perustaminen merkitsee lähes pääsääntöisesti poikkeamista jaettua uskoa arvostavasta kirkon perheideaalista. Kirkon piirissä esiintyvien avioliittien mukaan yli 90 prosenttia ortodokseista avioituu ei-ortodoksisen puolison kanssa. Vuoden 2008 ISSP-tutkimuksen mukaan vanhempien kuuluminen eri uskonnolliseen yhdyskuntaan korreloi lapsen uskonnon piiristä irtautumisen kanssa. Jos molemmat vanhemmista olivat luterilaisia, vastanneista 80 prosenttia kuului evankelis-luterilaiseen kirkkoon. Jos isä ja äiti kuuluivat eri uskontoryhmiin [1], lapsista vain 59 prosenttia

kuului evankelis-luterilaiseen kirkkoon ja 34 prosenttia ei kuulunut mihinkään uskonnolliseen yhteisöön. Kuitenkin neljä prosenttia eri uskontoryhmiin kuuluvien vanhempien lapsista kuului ortodoksiseen kirkkoon. (Niemelä 2011, 50.) Vanhempien vakaumuksen erilaisuus ei näyttäisi vaikuttavan yhtä voimakkaasti ortodoksiksi kasvatetun lapsen irtaantumiseen kristillisyydestä kuin vastaavassa asetelmassa luterilaiseksi kasvatettuun lapseen.

Historiallisessa katsannossa seka-avioliittojen myönteinen vaikutus ortodoksisen kirkon jäsenyyteen edustaa uudempaa suuntausta. Sotien jälkeisen siirtolaisuuden seurauksena karjalais-ortodoksinen väestö sijoittuu eri puolille Suomea ja seka-avioliitot yleistyivät. Suuri osa seka-avioliitoissa syntyvistä lapsista liitettiin muuhun kuin ortodoksiseen kirkkoon ja kirkon jäsenmäärä lähti voimakkaaseen laskuun. Sotienjälkeisiin vuosikymmeniin kohdistuvissa arvioissa seka-avioliittoja onkin luonnehdittu ongelmalliseksi ilmiöksi (Loima 2000, 175–176). Myöskään kirkon opetukseen kannalta se ”ei koskaan ole ihanteellinen ratkaisu” (Sidoroff 1979, 234). Jyrkän rajanvedon sijaan kirkko on kuitenkin pyrkinyt huolehtimaan seka-avioliitossa elävien jäsentensä hyvinvoinnista. Vuodelta 1954 olevassa lähteessä toisuskoiselta puolisolta toivotaan suvaitsevaisuutta, hienotunteisuutta ja ortodoksisen kumppanin ja ortodoksisten lasten vakaumuksen kunnioittamista. Vastaavasti ortodoksin tulee kunnioittaa toisuskoisen kumppaninsa uskoa (Piironen 1954, 19–20.) Lähtökohtana on nykyisinkin, että ”eri perinteistä tulevien on kunnioitettava toisiaan, eikä tavoitteeksi aseteta vanhojen kirkolliskokousten tapaan, että toisen osapuolen tulisi luopua uskostaan”. Puolisoita kehoitetaan syventymään omaan perinteeseensä ja perehtymään myös puolison perinteeseen (Johannes 2002, 147–148).

Omat kysymyksensä liittyvät monikulttuuriseen seka-avioliittoon. Suomeen on viime vuosina muuttanut yhä enenevässä määrin ortodokseja Itä-Euroopan maista, Afrikasta ja Lähi-idästä. Suurimman maahanmuuttajaryhmän muodostavat venäläiset, joista monet ovat ortodokseja. Vuonna 2012 venäjää äidinkielenään puhuvia asui Suomessa 62 500 henkeä (Maahanmuuttajien määrä 2015). Monet maahanmuuttajataustaiset ortodoksit ovat naimisissa valtaväestöön lukeutuvien suomalaisten kanssa. Myös suomalaiset ortodoksit avioituvat eri maista kotoisin olevien toisuskoisten kanssa. Monikulttuurinen seka-avioliittoasetelma on aiempaa näkyvämmiin läsnä kirkon elämässä. Viime vuosina kirkon kannanotoissa on nostettu esiin maahanmuuttajat, heidän pastoraaliset tarpeensa sekä tämän myötä syntyvät uskontokasvatuksen ja uskonnonopetuksen erityiskysymykset (ks. esim. Leo 2010; Aitoa monikulttuurisuutta uskonnonopetukseen 2012; Kahla 2015, 33–35). Kirkon maahanmuuttajatyössä on havaittu, että uskonnolliset ja kulttuuriset erot muodostavat monikulttuurisessa perheessä erityisen haasteen (Monikulttuurinen kirkko 2012). Uskonnon merkitys ja haasteellisuus perheessä on todennettu monikulttuuristen avioliittojen tutkimuksessa yleisemminkin (ks. esim. Anglé 2014; Kalmijn 2007; Sirkkilä 2005). Sen sijaan suomalaisia ortodokseja ei ole tästä näkökulmasta tutkittu.

Ortodoksinen perhe – ydinperhe?

Seka-avioliittojen yleisyydestä huolimatta ortodoksisen kirkon opetuksessa on yhä vallalla samanuskoinen ydinperhe arvoista arvostava malli. Perheen muodostavat avioliitossa olevat mies ja nainen sekä heidän lapsensa. Käsitys ydinperheestä perheen ideaalina on ortodoksisen kirkon opetuksessa pysynyt vuosikymmenien ajan yhdenmukaisena, vaikka perinteinen perhekäsitys onkin ollut yhteiskunnallisesti murroksessa. Kirkon perhekäsitys on ilmaistu vuodelta 1947 olevassa määritelmässä seuraavasti: miehen ja naisen avioliitto on perheen perusta, toistensa täydentäminen ja auttaminen on liiton tarkoitus ja lapsien synnyttäminen

ja kasvattaminen sen hedelmä (Piiroinen 1975 [1947], 78). Uudempien puheenvuorojen perusteella opetus on pysynyt pitkälti tämänkaltaisena (Hakkarainen 1994, 129–130; Loima 2000, 62–63, 175; Johannes 2002, 143–147, 159–160; Huttunen 2004).

Suomalainen perhetodellisuus poikkeaa ortodoksisen kirkon esittämästä ihannetilanteesta. Yhteiskunnassa perhe ymmärretään laaja-alaisemmin: ”Perheen muodostavat yhdessä asuvat avio- tai avoliitossa olevat tai parisuhteensa rekisteröineet henkilöt ja heidän lapsensa, jompikumpi vanhemmista lapsineen sekä avio- ja avopuolisot sekä parisuhteensa rekisteröineet henkilöt, joilla ei ole lapsia” (Tilastokeskus 2014). Perheitä ovat siis myös avoparit ja rekisteröityneet mies- ja naisparit. Heilläkin on lapsia, samoin kuin yhden vanhemman perheissä ja uusperheissä. Vaikka tilastotietoja ei ole saatavilla, on selvää, että myös ortodoksit perustavat tällaisia perheitä ja syntyvät tai liittyvät niihin. Asetelma on jännitteinen, sillä kirkon opetuksessa ei-perinteisiä perheitä ei tunnisteta. ”Kristillinen perhe ei ole vain jäsentensä määrättävissä, eikä se voi valita periaatteitaan riippumatta kirkon perinteestä. Perhe ei voi eikä saa olla seurakunnan yhteydestä erillinen kokonaisuus”, linjasi edellinen arkkipiispa Johannes (Johannes 2002, 146). Tästä voidaan päätellä, että ollakseen myös kirkon silmissä perhe, perheen tulee täyttää sille ortodoksisesta traditiosta ja sen kirkollisessa nykytulkinnassa annetut kriteerit.

Ortodoksinen kirkko korosti 2000-luvun alun kannanotoissaan perinteisen perhekäsityksen merkitystä ja pysyvyyttä. Toivottiin, että lainsäädäntö ei toisi perinteisen perheen rinnalle tai tilalle jotakin sellaista, mikä ei ortodoksisen käsityksen mukaan ole perhe. Sen sijaan lainsäätäjiltä toivottiin perinteisen perheinstituution vahvistamista, jotta perhe voisi ”nykyistä paremmin toteuttaa yhteiskuntaa vakauttavaa ja rakentavaa tehtäväänsä Jumalan tahdon ja kristillisen järjestyksen mukaisena pyhitettynä pienoisyyhteisönä” (Johannes 2002, 150, 161). Paraikaa käynnissä olevassa keskustelussa arkkipiispa Leo otti tuoreeltaan jyrkän kielteisen kannan vuonna 2017 voimaan astuvaan tasa-arvoiseen avioliittolakiin (Kirkon avioliitto ei muutu 2014).

Vaikka perinteinen kanta tulee kirkon opetuksessa ja julkilausumissa ilmi, on nähtävissä merkkejä perhekäsityksen laajenemisesta. Homoseksuaalisuus ja samaa sukupuolta olevien parisuhde nousivat 1990-luvun alussa keskustelunaiheeksi suomalaisten ortodoksien keskuudessa. Keskustelussa on ortodoksisen perinteen piiristä etsitty sekä homoseksuaalisuuden tuomitsevia että sitä ymmärtämään pyrkiviä perusteita (Laitila 2014, 286; Paavola 2004). Vuonna 2013 ilmestyneessä kirkon aikuiskasvatuksen oheismateriaalissa *Seiso-kaamme hyvin* perhettä kuvataan liberaalimmin ja monimuotoisemmin kuin on totuttu. Vaikka kirkon perhekäsityksen todetaan olevan jännitteessä yhteiskunnassa vallitsevan käsityksen kanssa, kirkon suhtautumista kuvataan keskustelevalaksi ja rakentavaksi: ”Kirkko ei sulje oviaan minkäänlaiselta perheeltä tai parisuhteelta, jokainen on kutsuttu olemaan Kirkon perheen jäsen.” Merkittävänä avauksena voidaan pitää kiteytystä: ”Jokainen parisuhde on yhteinen kilvoittelun tie ja kirkko pienoisuudessa” (Haavisto 2013, 123–124). Pienois-kirkko muodostuu siis jo parisuhteen pohjalta. Muotoilu jättää avoimeksi avioliiton ja perheen yhteyden sekä kysymyksen, onko myös samaa sukupuolta olevien parisuhde osallinen pienois-kirkkoon liitettävihin merkityksiin. Suomen ortodoksisen kirkon sisällä on ilmeisesti alettu etsiä uudenlaista tapaa suhteuttaa perhettä koskeva opetus vallitsevaan todellisuuteen. Vastaavaa pohdintaa on aiemmin harjoitettu ortodoksien kesken muun muassa Yhdysvalloissa (esim. Boojamra 1989, 65–66).

Aiempi tutkimus ja lisätutkimuksen tarve

Perherakenteiden murros näkyy kotien uskontokasvatukseen kohdistuvassa tutkimuksessa. Kodissa tapahtuvan uskonnollisen sosialisoinnin tutkimuksessa on viime aikoina selvitetty esimerkiksi arvojen siirtämistä ja vanhempien vakaumuksen laadun vaikutusta lasten uskonnollisen katsannon muotoutumisessa (Monikasvoinen kirkko 2008; Niemelä & Koi-vula 2006; Kääriäinen, Niemelä & Ketola 2003; Kokonaisvaltainen kasvatus 2010). Kansallisen tutkimuksen ensisijaisena kohderyhmänä on evankelis-luterilainen enemmistö. Tulokset paljastavat jotakin myös ortodoksisen väestön asetelmista. Vuonna 2008 tehdyn ISSP-tutkimuksen mukaan prosentti suomalaisista kertoo tulleen kasvatetuksi ortodok-siksi (Niemelä 2011, 48). Luku vastaa ortodoksisen kirkkoon kuuluvien osuutta suomalai-sista.

Kasvatustieteen ja ortodoksisen teologian piirissä on viime vuosikymmeninä tehty run-saasti opinnäytteitä ortodoksisen uskontokasvatuksen alueelta. Uskontokasvatuksen tutki-jan Soili Penttosen mukaan Suomessa ortodoksisesta uskontokasvatuksesta on tutkittu kuitenkin enimmäkseen koulun uskonnonopetuksen näkökulmasta (Penttonen 2013, 87). Tutkielmis-sa on keskitytty opetussuunnitelmien sisältöjen analyysiin ja erilaisien opetusmenetelmien analyysiin opetussisältöjä käytäntöön viettäessä (ks. esim. Häkkinen 1998; Siukola 1999; Vasko 2005; Kareinen 2006; Ahlbäck & Weckström 2011; Blinnikka 2011). On myös tut-kittu oppilaiden ja opettajien kokemuksia ja käsityksiä uskonnonopetuksesta (ks. esim. Jyr-kinen 1993; Aikonen 1997; Rita 1998; Väisänen 2012; Jonninen 2014). Tutkimuksessa on huomioitu maahanmuuttajataustaisten oppilaiden tuomat haasteet uskonnonopetukselle (ks. esim. Tuutti & Vainio 2005; Ratilainen 2006). Jonkin verran on lisäksi tutkittu ortodoksisen varhaiskasvatuksen aluetta, muun muassa vanhempien käsityksiä ja lasten kokemuksia var-haiskasvatuksen uskontokasvatuksellisesta ulottuvuudesta (Lintu 1993; Kyllönen 2008).

Uskontokasvatuksen perustutkimus on keskittynyt koulujen uskonnonopetuksen alueel-le ja varhaiskasvatukseen. Kotien merkitystä uskontokasvatuksessa on tutkittu huomatta-vasti vähemmän. Risto Aikosen 1980- ja 1990-luvuilla tekemät tutkimukset osoittivat, että ortodoksinuorten vanhemmista vain kolmasosa osallistui kirkolliseen toimintaan. Vain puo-lessa kodeista uskonnosta puhuttiin edes jonkin verran, joka viidennessä ei lainkaan. Nuoret kokivat uskonnonopettajan merkittävimmäksi uskonnolliseksi kasvattajaksi. (Aikonen 1985, 73–76; Aikonen 1998, 426–427.) Sari Vatanen selvitti gradussaan pohjoiskarjalaisten ortodoksisvanhempien suhtautumista uskonnon harjoittamiseen kotona ja käsityksiä kodin ja koulun vastuista uskontokasvatuksessa. Lähes kaikki vanhemmat katsoivat, että uskonto-kasvatus on ensisijaisesti kodin – ei kirkon tai koulun – vastuulla. (Vatanen 2000.)

Edellä esitellyn tutkimusperinteen pohjalta voi sanoa, että kodeissa tapahtuva uskonto-kasvatus näyttää jääneen varsin vähälle huomiolle. Niinpä tarkastelen tässä katsauksessa kotona tapahtuvaa uskonnollista sosialisointia tutkimuksellisten avausten näkökulmasta. Tarkoitukseni on esittää, miten ortodoksisen uskontokasvatuksen tutkimusta voisi tule-vaisuudessa suunnata. Edellä olen tarkastellut ortodoksisen perhekäsityksen muutoksia nykyhetkessä seka-avioliittojen vaikutukseen ja perhekäsityksen murrokseen liittyen. Tut-kimuksellisten avausten perusteeksi ja taustaksi esittelen aluksi ortodoksisen uskontokasva-tuksen ominaisuutta eli uskonnolliseen sosialisointiin liittyviä kasvatuksellisia ihantei-ta.

Ortodoksisen uskontokasvatuksen piirteet

Ortodoksinen uskontokasvatus on osa kristillistä kasvatusta. Kristillinen kasvatus puolestaan on osa laajempaa yleistä kasvatuksen kenttää, sisältäähän se runsaasti piirteitä, joiden yleisesti katsotaan liittyvän kasvatukseen. Näiden lisäksi kristillisessä kasvatuksessa on erityisiä kasvatustavoitteita ja -menetelmiä. Mervi Muhonen ja Kirsi Tirri ovat eritelleet kuusi kristillisen kasvatuksen ulottuvuutta. Ne jakautuvat kasvatuksen inhimilliseen ja hengelliseen puoleen. Ensin mainittu sisältää eettis-moraalisen, huolenpidollisen ja pedagogisen ulottuvuuden. Niiden pohjalta kristillinen kasvatus näyttäytyy arkisen elämän arvostuksena ja sen yhteydessä tapahtuvana arvokasvatuksena, jossa kasvatukseen kuuluvina menetelmällisinä ratkaisuinä korostuvat kerronta ja keskustelu. Jälkimmäiseen kuuluvat opillinen, rituaalinen ja kokemuksellinen ulottuvuus. Oppeja ja uskomuksia välitetään eteenpäin kirkkokuuteen sidottujen perinteiden kautta. Kasvatus tapahtuu emotionaalisesti läheisessä ilmapiirissä kokonaisvaltaisesti. (Muhonen & Tirri 2008, 77–82.)

Näin jäsenneily kristillisen kasvatuksen ominaislaatu sopii hyvin yhteen ortodoksisen kasvatuskäsityksen kanssa. Ortodoksisen uskon ja ajattelun piirteet tekevät ortodoksisesta kasvatuksesta kristillisen kasvatuksen erityisalueen. Ortodoksisen kasvatuksen piirteitä voidaan tarkastella neljän tärkeän näkökulman kautta: traditionmukainen elämä, uskon ja elämän yhteys, yliajallinen kasvatusnäky sekä kasvamisen inklusiivisuus.

Ensimmäinen ortodoksista uskontokasvatuksen näkökulmaa luonnehtiva teema on traditionmukainen elämä. Ortodoksisen kirkon itseymmärrystä leimaa kokemus katkeamattomassa jatkumossa elämisestä apostolisen kirkkoyhteisön synnystä nykyhetkeen. Perheeseen liittyvien käsitysten kohdalla tästä seuraa, että varhaiskristillistä ja muiden edeltävien aikojen tuottamaa aineistoa pidetään arvossa myös nykyaikana (ks. esim. Siili & Siili 2004, 49; Loima 2000, 60). Varhaisemman kirkon piirissä esitetyt ihmisyyttä, perhe-elämää sekä vanhempien ja lasten suhdetta ja tehtäviä koskevat käsitykset ovat dialogisessa suhteessa nykyhetken keskusteluun perheestä ja sen tehtävistä (ks. Elias 2002).

Traditiolla on keskeinen rooli niin uskon sisältöjen ja käytänteiden välittymisen kuin ortodoksisen identiteetin muotoutumisenkin kannalta. Kirkkojärjestyksen mukaan vanhempien antaman kristillisen kasvatuksen tulee olla ”kirkon perinteen mukaista opetusta” (Kirkkojärjestys 2006, 9§). Tradition vastaanottaminen ja sen eteenpäin välittäminen on erottamaton osa ortodoksista ymmärrystä kristinuskon todeksi elämisestä. Ideaalina pidetään tasapanoista kokonaisuutta, jossa perheessä ja seurakunnassa opittu tieto ohjaa aktiivista toimintaa, joka puolestaan ilmentää ihmisen sisäistämää uskoa ja arvoja. Tällöin oikea usko eli ortodoksia yhdistyy hyvään toimintaan eli *ortopraksiaan*. Toisin sanoen, kun yksilön toiminta ilmentää oikeaa uskoa eli ortodoksiaa, on kyse ortopraksiasta. Kasvatuksen näkökulmasta ortopraksiana todentuvaa ortodoksian sisäistämistä voidaan nimittää aktiiviseksi tiedoksi. Se on hyvän itsetuntemuksen ohjaamaa toimintaa, jossa pyritään noudattamaan opittuja tietoja. (Johannes 2011, 16.) Ortopraksialla ei siis tarkoiteta vain hyvää toimintaa (toiminnan hyvyys on ortopraksian ominaisuus) vaan oikean uskon mukaista elämää tai ihmisen uskonnollisen elämän kokonaisuutta.

Suomalaiseen kontekstiin sijoitettuna ortopraksiaan kasvattamisen ja opettamisen vastuu jakautuu perheen, koulun ja kirkon toiminta-alueille. Ne muodostavat integroivan trian-gulaation, jossa opetuksen ja kasvatuksen kokonaisuus jakautuu osaltaan kunkin vastuulle (Aikonen 1998, 429–430).

Toinen uskontokasvatuksen keskeinen näkökulma eli uskon ja elämän yhteys konkretisoi traditionmukaisen elämän. Kyproslainen uskontokasvatuksen professori Stauros Fotiou kiteyttää käytännön ja teorian ykseyttä arvostavan ortodoksisen kasvatusnäkemysen seu-

raavasti:

[– –] kristillinen kasvatusta kehittää syvällistä pohdiskelua, loogista tarkastelua ja uskovien kokemusten teoreettista tulkintaa. Kristitty ei noudata joitakin ylhäältä hänelle annettuja velvoitteita, hän ei ole tottelevainen orja, vaan elää todeksi asioita, jotka hän on vapaasti hyväksynyt ja joita hän oman harjoituksensa perusteella pitää tosina. Käytäntö ilman teoriaa johtaa eräänlaiseen 'käytännölliseen matkimiseen', teoria ilman käytäntöä taas päättyy 'abstraktiin idealismiin'. Liittämällä yhteen teorian ja käytännön, kristillinen kasvatusta osoittaa, että usko ilmenee teoissa ja että dogmi johtaa vastaavanlaiseen asennoitumiseen. (Fotiou 2003, 126–127.)

Ideaalissa tilanteessa traditionmukainen elämä todentuu elämän uskonmukaisuutena. Ortodoksisuudelle on ominaista käsitys uskon ja elämän yhteenkuuluvuudesta. Usko ei muodosta irrallista elämänavuutta, vaan sen ajatellaan liittyvän kaikkeen ja ilmenevän elämän kokonaisuudessa. Uskonmukainen elämä tarkoittaa sisäistynyttä, omakohtaista liittymistä sekä uskon opilliseen perustaan että kristillisen elämän käytännöllisiin muotoihin ja järjestykseen.

Kolmantena teemana ortodoksiseen uskontokasvatukseen liittyy yliajallisuus eli kasvatuksen perspektiivin laajeneminen kohti ihmisen ikuista päämäärää. Uskon ja elämän yhteyttä vaalivan kasvatuksen lähtökohta on ihmiskäsityksessä, jossa Jumalan kuvaksi luodun ihmisen tavoitteena on kasvaa yhä suurempaan Jumalan kaltaisuuteen. Viime kädessä ortodoksisen kasvatuksen ja ortodoksisuudessa kasvamisen tavoitteena on pelastuminen, josta usein käytetään nimitystä jumalallistuminen (kreikaksi *teosis*). Kohti Jumalan kaltaisuutta kasvaminen on prosessimaista ja sen ymmärretään vaikuttavan kokonaisvaltaisesti sekä kasvatettavan että kasvattajan olemuksessa. Ratkaisevaa on ihmisen oma halu kasvamiseen, pyrkiminen parempaan, vapaa tahto harjoittaa itsensä kehittämistä. (Buchberger 1998, 398–400; Magdalen 2000, 57–60; Makkonen 1995, 63.) Koska kasvatuksen ja kasvun tähtäyspiste asetetaan tämän ajan ulkopuolelle, kysymys tavoitteen saavuttamisesta on viime kädessä inhimillisen arvioinnin ulottumattomissa. Kysymys kasvatustavoitteiden täyttymisestä jää siten tässä ajassa vaille vastausta.

Neljänneksi ortodoksinen kasvatuskäsitys on luonteeltaan inklusiivinen. Yliajalliseksi aukeava kasvatuskäsitys sulkee piiriinsä kaikki kirkon jäsenet: kasvaminen kuuluu kristittyinä olemiseen ja on luonteeltaan kollektiivista. Kirkko tarjoaa hengelliselle elämälle yhteisen ja yhteisöllisen muodon. Uskontokasvatusta ei rajaudu tiettyyn ikäkauteen eikä perheen sisälle vaan uskonnollinen sosialisointi ymmärretään kaikkiin ikävaiheisiin kuuluvaksi ja eri-ikäisten ihmisten kesken tapahtuvaksi elämänmittaiseksi prosessiksi (Penttonen 2013, 96).

Elämä sakramenttien yhteydessä ja säännöllinen osallistuminen jumalanpalveluksiin luovat puitteet kirkon yhteydessä elämiselle, jossa pelastuspyrkimystä toteutetaan (Merras 2006, 116–118). Yhteisten jumalanpalvelusten kasvatuksellinen merkitys koskee kaikkia kirkon jäseniä: jumalanpalveluksiin osallistuminen on kirkon opetuksen ja kasvatuksen kohteena olemista ikäkaudesta riippumatta (Johannes 2002, 142–143; ks. myös Johannes 2011, 24). Ortodoksisessa kirkossa lapset ovat kirkon täysivaltaisia jäseniä, jotka voivat osallistua jumalanpalveluksiin ja ehtoolliseen heti kasteen ja voitellun jälkeen. Lasten kasvatuksessa painotetaan kirkon liturgiseen elämään astumista yhteisiin jumalanpalveluksiin osallistumalla:

Ortodoksinen jumalanpalvelus on rakennettu niin, että siinä on jokaiselle jotakin. Pienet lapset näkevät värikkäät ikonit, eri-ikäiset ja kokoiset ihmiset, kuulevat laulun, ja haistavat suitsutuksen, ja jos vanhemmat käyvät mielellään ja usein kirkossa, lapsikin tottuu helposti siellä viihtymään. (Merras 2006, 112. Ks. myös Magdalen 2000, 96.)

Tutkimusavauksia

Edellä olen hahmotellut sekä ortodoksisen uskontokasvatuksen tunnusomaisia piirteitä että suomalaista perhetodellisuutta. Kirkon perinteisen opetuksen suhde perheasetelmien moninaisuuteen luo tutkimukselle mielenkiintoisen asetelman. Miten erilaisissa perheissä on kohdattu sekä kirkon perinteinen perhekäsitys että siitä juontuvat uskontokasvatuksen muodot ja tavoitteet? Käytännössä asetelma konkretisoituu siihen, millainen jännite mahdollisesti vallitsee perheitten todellisuuden ja kirkon edustamien käsitysten välillä. Kysymyksestä aukeava ortodoksisen uskonnollisen sosialisointitutkimuksen alue painottuu mielestäni kolmeen päälinjaan.

Ensinnäkin on ortodoksisen väestöön kohdentuva *uskonnollisen sosialisointitutkimus*. Selvityksen kohteena ovat silloin esimerkiksi vanhempien uskonnollisen aktiivisuuden, sukupuolen ja kasvatustieteen yhteys lasten uskonnollisuuteen, uskontokasvatuksen muodot sekä sosialisointitutkimuksen sisältöjen välittymisen lainalaisuuksiin kohdistuva tutkimus. Tällaisia ovat esimerkiksi kasvattajan asenteisiin, esimerkkiin ja kasvatustieteen keskittyvät intentionaalisuuden kysymykset. Samalla piirtyvät esiin mahdolliset erot kantaväestöön kuuluvien ortodoksien ja maahanmuuttajataustaisten ortodoksien välillä. Perustutkimus kattaa myös perheen yhteyden seurakuntaan eli sen, miten yhteys tradition yhteisölliseen edustajaan vaikuttaa uskonnolliseen sosialisointiin.

Kodeissa vallitsevat käsitykset uskontokasvatuksesta johdattavat myös kysymään, miten perheissä on ymmärretty integroivan triangulaation osa-alueitten vastuut. Tuoreella tutkimuksella voitaisiin selvittää, mikä on tänä päivänä kodin merkitys uskontokasvatuksessa. Mikäli perheitten alue uskonnollisessa sosialisointitutkimuksessa näyttäisi merkittävästi kaventuneen, olisi tarpeen kriittisesti pohtia, missä määrin ortopraksiaa voi realistisesti pitää kotien uskontokasvatuksen tavoitteena. Perustutkimuksessa saatu tieto voidaan yhdistää laajempiin yhteyksiin, jolloin avautuu keskusteluyhteys sekä kansallisen että kansainvälisen tutkimuksen kanssa. Siten on mahdollista arvioida, onko suomalaista ortodoksiväestöä koskeva tutkimustieto kansainvälisessä vertailussa luonteeltaan erityistä.

Toiseksi on luonteva harjoittaa *tutkimusta, joka kohdistuu ortodoksisen vähemmistön elämässä vaikuttavaan ekumeeniseen elementtiin*. Siihen nähden miten yleinen ja laajasti kirkon jäsenten elämään vaikuttava ilmiö seka-avioliitto on Suomessa, on yllättävää, että aihetta ei ole ortodoksisen teologian parissa lainkaan tutkittu. Voitto Huotarin luterilais-ortodoksia avioliittoja käsitellyt väitöskirja vuodelta 1975 kaipaisi seurantatutkimusta.

Seka-avioliiton synnyttämässä ekumeenisessä kontekstissa tapahtuvan uskonnollisen sosialisointitutkimus painottuisi mielestäni luontevasti kahtaalle. Yhtäältä uskontokasvatuksen kysymykset muodostavat oman alueensa. Selvityksen kohteena olisi tuolloin perheenjäsenten erilaisten uskonnollisten traditioitten vaikutus uskonnolliseen kasvatukseen ja perheyhteyteen. Miten uskonnollinen moninaisuus vaikuttaa lasten uskontokasvatukseen? Miten kasvattajan ja lapsen kuulumisen joko samaan tai eri uskonnolliseen yhteisöön vaikuttaa lapsen uskonnolliseen sosialisointiin? Ketkä osallistuvat ortodoksilapsen uskontokasvatukseen (puoliso, toinen vanhempi, isovanhemmat, kummit, seurakunta)? Takala, Railas ja Lehmuskoski esittivät jo vuonna 1997, että olisi paikallaan selvittää, millainen

uskonnollinen verkosto ympäröi ortodoksilasta (Takala, Railas & Lehmuskoski 1997, 7). Tälle tutkimukselle on edelleen tilaus.

Toisaalta ekumeenisesti motivoitu tutkimus voisi painottaa identiteettiä eli siihen, mitä on kasvaa ja kasvattaa ekumeenisessa asetelmassa? Tällöin tutkimuksessa tulee huomioida ainakin seuraavat kysymykset: Mitä merkitystä lapselle on sillä, että hän kuuluu eri kirkkoon kuin toinen vanhempansa? Onko ortodoksinen vanhempi tietoinen perinteisen ortodoksisen perhekäsitysten ideaaleista ja miten ne vaikuttavat häneen itseensä, kokeeko hän normista poikkeamisen paineena vai voiko ideaalin tavoittelemisen silti luoda turvallisuutta? Minkälaisia haasteita monikulttuurisuus synnyttää uskontokasvatuksessa? Miten ei-ortodoksinen vanhempi kokee osallisuutensa ortodoksilapsensa uskonnolliseen kasvatukseen? Ekumeenisesti merkityksellistä olisi todentaa, millaisena luterilaiset vanhemmat tai muut kasvattajat kokevat roolinsa ortodoksilapsen uskontokasvattajina. Vastavasti ortodoksit toimivat seka-avioliitoissa luterilaisten kasvattajina. Miten he tällöin kokevat roolinsa uskontokasvattajina?

Mielenkiintoista olisi myös selvittää, miten vanhempi kokee tilanteen, jossa lapset kuuluvat eri kirkkoon kuin hän itse. Puolet seka-avioliittojen vanhemmista, olivatpa he ortodokseja tai eivät, on tilanteessa, jossa heidän lapsensa on kasvatettu puolison tunnustukseen. Miten eriuskoisuuden asetelma vaikuttaa vanhemman suhteeseen lapseensa ja omaan kirkkoonsa? Onko olemassa ”hengellinen lapsensa menettämisen” kokemus? Kristillisen identiteetin ja vanhemmuuden rajapintaa selvittävä tutkimus palvelisi kirkkojen pastoraalista työtä. Kirkkojen rajapinnat nähdään monesti kirkkopoliittisina ulkosuhteina, vaikka käytännössä kirkkojen väliset rajat ja erot halkovat enemmänkin perheitten ja ihmissuhteitten arkista todellisuutta. Siellä toki myös eletään persoonallisesti ja kollektiivisesti todeksi kirkkojen yhteyttä.

Ekumeenisen tutkimuksen identiteetti-näkökulma on yhteydessä tutkimuksen kolmanneen mahdolliseen päälinjaan, jonka muodostaa *ortodoksisen identiteetin yhteyttä uskontokasvatukseen selvittävä tutkimus*. Sen aiheena on ensinnäkin vanhempien motiivi ja perustelut uskontokasvattajana toimimiselle. Oletettavasti tutkijan eteen avautuu erilaisia mahdollisia näkökulmia identiteettiin, kuten traditiokeskeinen identiteetti, kulttuuriortodoksisuus, karjalainen tai muu etninen identiteetti, ekumeenisesti väritynyt identiteetti sekä vähemmistöidentiteetti. Hallitsevasta identiteetistä johtuen uskontokasvatus voi olla eri tavoin motivoitunutta ja vanhempien sitoutuminen kasvatukseen sisältöihin voi merkittävästikin vaihdella. Tutkimus kattaisi siten identiteetin ja kasvatuksessa korostuvien elementtien yhteyden: Mitkä tradition piirteet välittyvät, mitkä eivät? Mitä halutaan välittää, mitä ei – ja miksi?

Identiteetin vaikutusta selvittävässä tutkimuksessa erityisen kohderyhmän muodostavat aikuisiällä ortodoksisen kirkon jäsenyyteen tulleet uskontokasvattajat. Monet Suomen ortodoksisen kirkon aktiivisista jäsenistä ovat kirkkoon liittyneitä. Kysymys uskontokasvatuksesta ja identiteetistä on omanlaisensa tilanteessa, jossa ortodoksiksi kääntyneellä aikuisella on lapsia jo entuudestaan. Kirkkoon liittynyt käy läpi omaa uskonnollisen sosialisointiprosessiaan mahdollisesti samanaikaisesti, kun hän ryhtyy kasvattamaan omia lapsiaan ortodokseiksi. Miten uskontokasvatukseen vastuun kokee vanhempi, jonka oman lapsuuden uskonnollinen sosialisointi ei ole tapahtunut ortodoksisen kristillisyyden piirissä? Miten vanhemman uskonratkaisu vaikuttaa perheessä vanhemman ja lapsen sekä puolisoitten väliseen suhteeseen sekä uskonnollisen sosialisointiprosesseihin? Kirkkoon liittyneiden tutkimus on yhteydessä edellä mainittuun käsitykseen kasvamisen ja kasvattamisen elinikäisyydestä.

Ortodoksisen kirkon ja teologian omiin kasvatuslähtökohtiin hyvin sopiva kodin uskon-

tokasvatuksen aihealue ei ole tähän mennessä löytänyt mainittavaa vastakaikua. Tutkijan kannalta tilanne on houkutteleva. Lähes kartoittamattoman alueen todentaminen on kiinnostavaa, vaikka keskustelukumppanien puute tuokin omat haasteensa. Ortodoksisesta uskontokasvatuksesta saatava tutkimustieto kasvamisen ja kasvattamisen välisestä yhteydestä antaa välineitä ymmärtää yksilön identiteetin rakentumista dialogisessa vuorovaikutussuhteessa sekä kasvatustapahtuman osapuolten kesken että suhteessa moniarvoiseen yhteiskuntaan.

Viitteet

- [1] Tulosten raportoinnissa puhuttiin isän ja äidin kuulumisesta eri uskontoon. Vanhempien uskonnolliseen taustaan viitataan tulosten esittelyn yhteydessä useimmiten termillä ”uskonnollinen yhdyskunta” ja tekstissä esiintyvät tuolloin kristilliset kirkkokunnat kuten evankelis-luterilainen kirkko ja ortodoksinen kirkko. Tekstissä ei eksplisiittisesti mainita muiden kuin kristillisten yhdyskuntien jäsenyys. Näyttääkin siltä, että käsite ”uskonto” ei tarkoita vaikkapa islamia vaan sillä viitataan pääsääntöisesti kristillisiin tunnustuskuntiin ja kirkkoihin. Näin esimerkiksi katolisuus ja ortodoksisuus ovat eri uskonto kuin evankelis-luterilaisuus.

Kirjallisuus

- Ahlbäck, Susanne & Wecström, Marjo 2011. Ortodoksisen uskonnon opetus suunnitelman keskeiset sisällöt verrattuna peruskoulun ortodoksisen uskonnon 1.–5. vuosiluokkien oppikirjojen oppisisältöihin sekä opettajien kokemuksia peruskoulun oppikirjojen käytännöllisyydestä opetustyössä. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. Painamaton.
- Aikonen, Risto 1985. Ortodoksisen kristinopin leirikoulunuoriso, uskonnollinen sosiaalistuminen ja uudistettu leiriohjelma. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Joensuu: Joensuun yliopisto. Painamaton.
- Aikonen, Risto 1997. Ortodoksinen uskonnonopetus koulussa. Selvitys ortodoksista uskontoa opettavista opettajista ja opetustyöstä lukuvuonna 1993–94. Helsinki: Opetushallitus.
- Aikonen, Risto 1998. Ortodoksinen uskonnonopetus Suomessa. Teoksessa Pyysiäinen, Markku & Seppälä, Jarkko (toim.), Uskonnonopetuksen käsikirja. Helsinki: WSOY, 405–439.
- Aittoa monikulttuurisuutta uskonnonopetukseen 2012. Arkkipiispa Leon kommentti Perusopetus 2020–muistioon www.ort.fi -sivustolla 16.8.2012 [www-lähde]. < <https://www.ort.fi/haastattelut/aitoa-monikulttuurisuutta-uskonnonopetukseen> > (luettu 5.3.2015).
- Anglé, Jaana 2014. Maahanmuuttajan puolisona Suomessa. Narratiivinen tutkimus kestävästä monikulttuurisista avioliitoista. Acta Universitatis Lapponiensis 272. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Blinnikka, Anna 2011. Ikonien käyttö peruskoulun ortodoksisen uskonnon opetuksessa. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. Painamaton.
- Boojamra, John 1989. Foundations for Orthodox Christian Education. Crestwood: St Vladimir's Seminary Press.

- Buchberger, Irina 1998. Ortodoksisuus Suomessa. Teoksessa Pyysiäinen, Markku & Seppälä, Jarkko (toim.), Uskonnonopetuksen käsikirja. Helsinki: WSOY, 396–404.
- Elias, Johan 2002. A History of Christian Education. Protestant, Catholic, and Orthodox Perspectives. Malabar: Krieger Publishing.
- Fotiou, Stauros 2003. Kristillinen kasvatus ja olemassaolon täyteys. Teoksessa Aikonen, Risto (toim.), Tarhurit 2001. Suomen Ortodoksisten Opettajain Liiton 50-vuotisjuhlakirja. Suomen Ortodoksisten Opettajien Liitto, 123–132.
- Haavisto, Simo 2013. Älä veljeä tuomitse. Teoksessa Aikonen, Risto & Okulov, Sirpa (toim.), Seisokaamme hyvin. Ortodoksisen kirkon aikuiskasvatuksen oheismateriaali. Kuopio: Suomen ortodoksinen kirkko, 109–126.
- Hakkarainen, Jarmo 1994. Yksilöllisyydestä yhteisöllisyyteen. Johdatus ortodoksisen etiikkaan. Joensuun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja. Sarja B: Oppimateriaalia, N:o 9. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Huotari, Voitto 1975. Ortodoksin ja luterilaisen avioliitto. Tutkimus uskonto- ja perhetekijöiden vuorovaikutuksesta seka-avioliitoissa Ilomantsissa, Pohjois-Savossa ja Helsingissä. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja, N:o 97. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.
- Huttunen, Heikki 2004. Kun kaksi tulee yhdeksi. Avioliitto mysteerinä. Teoksessa Kruunaa heidät yhdeksi. Avioliitto ortodoksisessa kirkossa. Ortodoksinen veljestö, 32–39.
- Häkkinen, Jarko 1998. Sarjakuva uskonnonopetuksessa. Ortodoksisen uskonnon opetuksessa käytössä olevan sarjakuvamateriaalin analyysi. Käytännöllisen teologian pro gradu –tutkielma. Joensuu: Joensuun yliopisto. Painamaton.
- Johannes, metropoliitta 2002. Lähimmäiset. Ajatuksia elämän hyveistä, ihmissuhteista, perheestä ja perinteestä. Helsinki: Ajatus Kirjat.
- Johannes, metropoliitta 2011. Ortodoksisen perinteen näkemyksiä kasvatuksesta. Teoksessa Kantonen, Marianne (toim.), Tarhurit 2011. Suomen Ortodoksisten Opettajien Liitto ry:n 60-vuotisjuhlakirja. Suomen Ortodoksisten Opettajien Liitto, 13–24.
- Jonninen, Annika 2014. ”Toivoisin, ettei vähenisi.” Tutkimus ortodoksisen uskonnon opettajista sekä ortodoksisen uskonnon opetuksen tilanteesta lukuvuonna 2012–2013. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. Painamaton.
- Jyrkinen, Pekka 1993. Tunnustuksellinen ortodoksinen lukio-opetus ja ortodoksisuus. Miten tunnustuksellisessa ortodoksisessa lukio-opetuksessa oleva oppilas suhtautuu omaan kirkkoonsa? Opettajankoulutuslaitoksen pro gradu –tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto. Painamaton.
- Kahla, Elina 2015. Keitä me olemme? Keihin me kuulumme? Suomi – Ortodoksia – Venäjänkielisyys. Ortodoksia 54, 7–41.
- Kalmijn, Matthijs 2007. Explaining cross-national differences in marriage, cohabitation, and divorce in Europe, 1990–2000. Population Studies 61(63), 243–263.
- Kareinen, Katja 2006. Liturginen katekeesi ja opetussuunnitelman perusteet ortodoksisen uskonnon uudessa alkuopetuksen oppikirjassa. Käytännöllisen teologian pro gradu –tutkielma. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. Painamaton. Kirkkojärjestys 2006. Kirkkojärjestys 12.12.2006 [www-lähde]. < https://www.ort.fi/virallisia_asiakirjoja/kirkkojaerjestys > (luettu 19.2.2015).
- Kirkon avioliitto ei muutu 2014. Arkkipiispa Leon haastattelu www.ort.fi -sivustolla 4.12.2014 [www-lähde]. < <https://www.ort.fi/artikkelit/kirkon-avioliitto-ei-muutu> > (luettu 19.2.2015).
- Kirkon jäsentilasto 2015. Kirkon jäsentilasto vuodelta 2014 valmistui. Uutinen www.ort.fi -sivustolla 14.1.2015 [www-lähde]. < <https://www.ort.fi/uutiset/kirkon-jaesentilasto->

- [vuodelta-2014-valmistui](#) > (luettu 19.2.2015).
- Kirkkoon liittyi enemmän kuin siitä erosi 2014. Uutinen [www.ort.fi](#) -sivustolla 16.1.2014 [www-lähde]. < <https://www.ort.fi/uutiset/kirkkoon-liittyi-enemman-kuin-siitae-erosi> > (luettu 2.6.2014).
- Kokonaisvaltainen kasvatus 2010. Ubani, Martin, Kallioniemi, Arto & Luodeslampi, Juha (toim.), Kokonaisvaltainen kasvatus, lapsi ja uskonto. Helsinki: Lasten Keskus.
- Kyllönen, Ulla 2008. Näköala ortodoksisuuteen: Vanhempien näkemyksiä Päiväkoti Kasselin ortodoksi-kristillisestä uskontokasvatuksesta. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. Painamaton.
- Kääriäinen, Kimmo, Niemelä, Kati & Ketola, Kimmo 2003. Moderni kirkkokansa. Suomalaisen uskonnollisuus uudella vuosituohannella. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja, N:o 83. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Laitila, Teuvo 2014. The Finnish Orthodox Church. Teoksessa Leustean, Lucian (toim.), Eastern Christianity and Politic in the Twenty-First Century. London & New York: Routledge, 280–294.
- Lehmuskoski, Timo 1979. Kodin hengellinen elämä. Teoksessa Ambrosius, isä & Haapio, Markku (toim.), Ortodoksinen kirkko Suomessa. Lieto: Etelä-Suomen kustannus, 326–335.
- Leo, arkkipiispa 2010. Uskonnonopetus monikulttuurisuuden rakentajana [www-lähde]. < http://www.ekumenia.fi/sen_toimii/kasvatus_ja_ekumenia/arvot_mekin_ansaitsemme_5_632010/arkkipiispa_leo_uskonnonopetus_monikulttuurisuuden_rakentajana/ > (luettu 5.3.2015).
- Lintu, Heli 1993. Päiväkerhon vaikutus kerholaisiin. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Joensuu: Joensuun yliopisto. Painamaton. Loima, Hannu 2000. Kirkkoäidin huomassa. Paimenen puhetta etsivälle ihmiselle. s.l.: Ortodoksinen veljestö.
- Maahanmuuttajien määrä 2015. Väestöliitto: Maahanmuuttajien määrä [www-lähde]. < http://www.vaestoliitto.fi/tieto_ja_tutkimus/vaestontutkimuslaitos/tilastoja-ja-linkkeja/tilastotietoa/maahanmuuttajat/maahanmuuttajien-maara/ > (luettu 5.3.2015).
- Magdalen, sister 2000. Orthodox Tradition and Family Life. Teoksessa Walker, Andrew & Carras, Costa (toim.), Living Orthodoxy in the Modern World. Orthodox Christianity and Society. Crestwood: St Vladimir's Seminary Press, 50–63.
- Makkonen, Heikki 1995. Uskonmukainen elämä. Ortodoksinen teologian laitoksen julkaisuja N:o 13. Joensuu: Joensuun yliopisto. Merras, Merja 1999. Johdatus ortodoksinen kirkon etiikkaan. Joensuu: Ortokirja.
- Merras, Merja 2006. Ortodoksinen elämäntapa. 5. painos. Heinävesi: Valamon luostari. Monikasvoinen kirkko 2008. Monikasvoinen kirkko. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2004–2007. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja, N:o 103. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Monikulttuurinen kirkko 2012. Uutinen Uuden Valamon luostarissa 12.–14.10.2012 järjestetystä maahanmuuttajatapahtumasta [ort.fi](#) -sivustolla [www-lähde]. < <https://www.ort.fi/uutiset/monikulttuurinen-kirkko> > (luettu 5.3.2015).
- Muhonen, Mervi & Tirri, Kirsi 2008. Mitä on kristillinen kasvatus? Teoksessa Porkka, Jouko (toim.), Johdatus kristilliseen kasvatukseen. Helsinki: LK-kirjat, 63–93.
- Mutikainen, Hanna-Kaisa 2013. Ikoni ikkunana lapsen maailmaan. Uskonnollisen ajattelun heijastuminen ortodoksioppilaiden tarinoissa 2. vuosiluokalla. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. Joensuu: Painamaton.
- Niemelä, Kati 2011. Heikkeneekö uskonnollisuus ikäryhmissä? Uskonnollinen kasvatus ja sen merkitys uskonnollisuuden selittäjänä. Teoksessa Ketola, Kimmo, Niemelä, Kati,

- Palmu, Harri & Salomäki, Hanna (toim.), Uskonto suomalaisten elämässä. Uskonnollinen kasvatus, moraalit, onnellisuus ja suvaitsevaisuus kansainvälisessä vertailussa. Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston julkaisuja 9. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto, 40–59.
- Niemelä, Kati & Koivula, Annika 2006 . Uskonnollinen kasvatus sillonrakentajana. Teoksessa Mikkola, Teija, Niemelä, Kati & Petterson, Juha (toim.), *Urbaani usko. Nuoret aikuiset, usko ja kirkko*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja, N:o 96. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus, 163–177.
- Paavola, Markus 2004. Synti tuomitaan, syntistä rakastetaan. Homoseksuaalisuus ortodoksisen kirkon näkökulmasta. Teoksessa Kruunaa heidät yhdeksi. Avioliitto ortodoksisessa kirkossa. Ortodoksinen veljestö, 74–97. Penttonen, Soili 2013. *Koti uskonnollisena kasvattajana*. Reseptio 1/2013, 87–97.
- Pessi, Anne & Pöyhönen, Päivi 2010. Yksilön, perheen ja kirkon yhteiskunnalliset muutolinjat – valintojen ja rakkauden hurma. Teoksessa Pessi, Anne & Grönlund, Henrietta (toim.), *Perhe, parisuhde ja kirkko*. Lähikuvia leikkauspintoihin. Käytännöllisen teologian laitoksen vuosikirja 2009. Helsinki: Helsingin yliopisto, Käytännöllisen teologian laitos, 12–40.
- Piironen, Erkki 1954. *Pyhitetyssä kodissa*. s.l.: Ortodoksisten nuorten liitto.
- Piironen, Erkki 1975 [1947]. *Ortodoksisten nuorten siveysoppi*. 3. painoksen muuttamaton lisäpainos. s.l.: Ortodoksisten kirjallisuuden julkaisuneuvosto. Ratilainen, Paula 2006. *Olenko ortodoksi*. Maahanmuuttajaoppilas ortodoksisessa uskonnonopetuksessa. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto. Joensuu: Painamaton.
- Rita, Terhi 1998. *Uskonnonopetus ja sen kehittäminen Helsingin ortodoksisessa seurakunnassa : kirkkoherran, opetustoimen sihteerin ja opettajan näkökulma*. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto. Painamaton.
- Sidoroff, Matti 1979. *Kirkolliset toimitukset*. Teoksessa Ambrosius, isä & Haapio, Markku (toim.), *Ortodoksinen kirkko Suomessa*. Lieto: Etelä-Suomen kustannus, 209–241.
- Siili, Pirkko & Siili, Teppo 2004. *Perhe tarvitsee tukea*. Perhesuunnittelun teoriaa ja käytäntöä. Teoksessa Kruunaa heidät yhdeksi. Avioliitto ortodoksisessa kirkossa. Ortodoksinen veljestö. 48–55.
- Sirkkilä, Hannu 2005. *Elättäjyyttä vai erotiikkaa*. Miten suomalaiset miehet legitimoivat parisuhteensa thaimaalaisen naisen kanssa? *Jyväskylä studies in education, psychology and social research*, N:o 179. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- Siukola, Soja 1997. *Ortodoksisten uskontokasvatuksen keskeisten tavoitteiden ilmeneminen opetussuunnitelmissa ja opetussuunnitelmien kehittyminen*. Soveltavan kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Joensuu: Joensuun yliopisto. Painamaton.
- Takala, Annika, Railas, Viktori & Lehmuskoski, Tarja 1997. *Ortodoksinen traditio ja eettinen kasvatus*. Joensuu: Ortokirja. Tilastokeskus 2014. *Tietoa tilastoista*. Käsitteet ja määritelmät: Perhe [www-lähde]. < <http://www.tilastokeskus.fi/meta/kas/perhe.html> > (luettu 2.6.2014).
- Tuutti, Outi & Vainio, Domna 2005. ”Kristus nousi kuolleista ja tollasia hommeleita.” Venäläisten maahanmuuttajalasten kokemuksia ortodoksisten uskonnon opetuksesta alaluokilla. *Soveltavan kasvatustieteen pro gradu -tutkielma*. Joensuu: Joensuun yliopisto. Painamaton.
- Vatanen, Sari 2000. *Kohtaavatko koti ja ortodoksisuus? Vanhempien käsityksiä uskontokasvatuksesta Joensuun ja Taipaleen ortodoksisissa seurakunnissa*. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Joensuu: Joensuun yliopisto. Painamaton.
- Vasko, Outi 2005. *Kirkkovuoden 12 suuren juhlan ja pääsiäisen ikonit, troparit ja kontaktit*

uskonopin opetuksessa peruskoulun vuosiluokilla 1–5. Käytännöllisen teologian pro gradu –tutkielma. Joensuu: Joensuun yliopisto. Painamaton.

Väisänen, Teppo 2012. Draamapedagogisten menetelmien soveltuvuus ortodoksiseseen uskonnonopetukseen. Tutkielma 1.– 4. luokkien oppilaiden kokemuksista ja tiedollisesta oppimisesta. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. Painamaton.

TT Pekka Metso toimii yliopistotutkijana Itä-Suomen yliopiston teologian osastossa